Д-р. А. Цьвікевіч.

Пагляд П. Безсонава на беларускую справу

1922

Д-р. А. ЦЬВІКЕВІЧ.

ПАГЛЯД П. БЕЗСОНАВА НА БЕЛАРУСКУЮ СПРАВУ

АДБІТКА З „БЕЛАРУСКАГА СЬЦЯГУ“.
1 9 2 2

Коўна, Друкарня А. БАКА вуліца Оржэшко.

Пагляд П. Безсонава на беларускую справу.

У каго у руках слова народу, у таго і думка, і жыцьцё народу, у таго рука уладарная і завецца яна ужо не кулаком, але кіруючай правіцай.

П. Безсонаў, LXIX.

I.

Сярод аграмаднага літэратурнага матэр'ялу аб Беларусі маючагася на расійскай мове, рэдка можна трапіць на нешта такоя, што затрымлівало-б увагу сваей арыгінальнасьцю, сваей нязгоднасьцю з раз на заўсёды прынятымі трафарэтамі. Расійская грамадзка-навучная апінія ў большасьці пытаньняў так зв. „окраиной" палітыкі йшла звычайна сьледам палітыкі афіцыяльнай, якая адзіна была з імі знаёма і ў іх больш менш разьбіралася. Быць у курсе так зв. „окраинных" пытаньняў для ўрадовых, афіцыяльных кол было патрэбным, бо само жыцьцё іх да таго прымушала; што-ж датыча расійскага грамадзянства, дык яно, занятае спэцыяльна сваімі унутраннымі расійскімі справамі пачынала цікавіцца „окраинами" толькі тагды, калі ў жыцьці апошніх здараліся якія-небудзь надзвычайныя падзеі. Пры гэтым яно звычайна годзілася з тым, што думала і што рабіла датычна „окраин" афіцыяльная ўлада. У гэтым напрамку сьмела можна сьцьвердзіць арганічную згоднасьць паміж двума лагерамі—ўладай і грамадзанствам.

Што датыча Беларусі, то дзякуючы яе сваеаблічнаму становішчу ў старой імпэрыі, манаполію на веданьне месцовымі стасункамі, побач з урадовымі коламі, мела яшчэ праваслаўная царква ў асобе сваей вышэйшай іерархіі, якая так сама як і ўрад вяла безупыннуюю барацьбу з паланізмам і лацінствам і таму выступала часта як рашаючы фактар.

Гэтыя два чыннікі мелі дзеля гэтага і патрэбнае пераконаньня у беларускім пытаньню, і адпаведную літэратуру аб ім. Падобнага зьместу літэратура—афіцыальная, полуафіцыяльная і царкоўная творыць перэважаючую частку ўсяго таго, што напісана аб Беларусі.

Быў, праўда, караценькі час, калі і расійскае грамадзянства імкнулася сказаць аб беларускім пытаньню дзе-што ад свайго імяні. Але ўсе гэтыя спробы, прыпадаючыя больш менш на 60 годы мінулага сталецьця былі выкліканы польскім паўстаньнем, цесна з ім былі зьвязаны і так-жа хутка счэзьлі як і паўсталі. Да таго-ж яны былі мала самаістны, бралі свае аргуманты і настроі ўсё з тых жа ўрадовых, ці афіцыальна-царкоўных крыніц, і калі спачатку і шукалі свайго шляху, дык хутка зьбіліся і пайшлі на шлях казённа-патрыятычны разам страціўшы той інтэрас, які маглі-б мець.

І толькі можа адзін П. Безсонаў (1818—1898) аставіў для будчыны нешта такоя, што можа зацікавіць чытача нават і ў нашы дні.

Свой пагляд на беларускую справу, разумеючы гэтае слова шырока П. Безсонаў вылажыў у прадмове да свайго вядомага „*Сборника бѣлорусскихъ пѣсенъ*" выйшоўшага ў Маскве ў 1871 г. коштам „*Общества Любителей Российской словесности*". Як зазначае Пыпін, гэты Зборнік быў адным з першых выданьняў падобнага роду, як сам Безсонаў быў адным з першых расійскіх этнографаў. Аб навучнай вартасьці памянёнай працы Безсонава ў крытыцы ўстанавіўся давolі

нэгатыўны пагляд. Як сучасная, так і пазьнейшая крытыка не ўбачала ў ей таго, што хацеў бачыць Безсонаў і нават не прызнала за ім права першага дасьледчыка і зьбірача беларускай песьні, якім да сяго часу лічыцца П. Кірееўскі (брат вядомага славянафіла) чаму да пэўнай меры не пярэчыць і сам Безсонаў. На аснове гэтага факту і другіх доказаў, С. Венгеров адмаўляе Безсонаву нават званьня вучонага і называе яго „хутчэй выдаўцом“ памятнікоў беларускае народнае творчасьці, чым дасьледчыкам іх. Паважаны крытык даходзіць у сваім скэптыцызме нават да таго, што пры жыцьці Бёзсонава ставіцца крытычна да абраньня яго пачэсным доктарам славянскай філёлёгіі і прафэссарам славянскіх моў і літэратуры Харкаўскага Унівэрсытэту.

Так сама нэгатыўна паставілася крытыка і да безсонаўскай „Прадмовы“, ў якой, па заяве Котлярэўскага „німа ніякае карысьці для навукі“. У свой час Ѳ. Буслаев так сама публічна злаваў на Общество Любителей Российской Словесности, што яно „дапусьціла сапсаваць песьні Кірееўскага далучэньнем да іх аграмаднае безсонаўскае прадмовы“.

Мы з гэткай заявай згадзіцца ня можам. З пункту погляду філёлёгічнага Прадмова, запраўды, мала, а можа і зусім, не цікава. Але як спроба затрымаць увагу расійскага чытача над беларускай праблемай, як спроба даць сваю незалежную ад устаноўленага курсу адповедзь на шмат якія пытаньня тагочаснага беларускага жыцьця, ўрэшці, як жывая характэрыстыка таго ладу і тых асоб, якія былі ў той час на Беларусі,—Прадмова Безсонова і вельмі цікавая і вельмі карысная.

Лепш за ўсё нашае цьверджэньне Прадмова можа быць апраўдана тым фактам, што А. Пыпін, не лічыўшы раней для сябе магчымым „застанаўляцца над разглядам філёлёгічных досьледаў“ Петра Безсонава у т. IV пазьнейшай „Историі русской этнографіи“ прысьвячае нашаму дасьледчыку целых шэсьць страніц, [1]) якія зьяўляюцца амаль што ні літэральным перадрукам найбольш яскравых месц тэй самай Прадмовы, якую так бязлітасна лаяла сучасная Безсонаву крытыка. Больш таго, калі мы ўважна будзем чытаць тыя страніцы ў Пыпіна, ў якіх ідзе мова аб Беларусі 50—60 гадоў, аб грамадзкіх настроях эпохі, аб навучных напрамках і аб паасобных дзеячох дык мы лёгка можам угледзіць, што шмат чаго ўзята масцітым вучоным ласьне ад П. Б. з яго Прадмовы.

Таму мы ня можам згадзіцца з Буслаевым, што Безсонаў „сапсаваў“ „беларускія песьні сваей прадмовай, а наадварот павінны дзякаваць О-ву Люб. Рос. Словесности за тоя, што яно дало змогу нам азнаёміцца з думкамі аднаго са сьведкаў жыцьця Беларусі ў адну з найбольш важных эпох.

Адзіна з чым мы павінны згадзіцца, дык гэта з заявай крытыкі, што „выклад думкі ў Безсонова па форме сваей цёмны і дрэннна напісаны“. [2]) Запраўды, стыль яго пісьма надзвычайна завілы і блутаны, больш прыпамінае модэрнізаваную царкоўна-славяншчыну з безканечнымі паўтарэньнямі і модуляцыямі, чым выпрацаваны стыль расійскай публіцыстыкі часу найбольшага розквіту. Да чытаньня ён трудны, і ў напісаным з першага разу не заўсёды можна разабрацца.

Але зьвернемся да самой Прадмовы.

Яна абнімае восемдзесят страніц зьбітага тэксту in 4-to, пісаных амаль што без абзацаў. Апошняе так сама вельмі утрудняе чытаньне і магло быць выклікана толькі мяркаваньнямі таннасьці выданьня, на што жаліцца сам аўтар. Калі прыняць пад увагу, што песьні „Сборника“ зьмешчаны на 175 страніцах з каторых 70 заняты тлумачэньнямі да тэксту, і каля дзесятка страніцд прыпіскамі,—

[1]) Гл. „Русская Старина“, 1872, № 3.

[2]) Усім іншым этнографам аўтор адводзіць зазвычай адну, дзьве страніцы.

дык можна згадзіцца, што прадмова адносна да песень непрапорцыанальна вялікая.

Цікавячая нас Прадмова зьявілася вынікам прац Безсонава над беларускай этнографіяй і падарожы яго з гэтай мэтай на Беларусь. Да часу падарожы Безсонаў, пасьля аканчаньня маскоўскага унівэрсытэту, пяць гадоў працаваў у Кассовіча і Петрова, пасьля служыў у Камісыі друкаваньня дзяржаўных грамат, а з 1857 да 1864 г. служыў старшым раднікам маскоўскай сынодальнай друкарні. У гэты час ён ужо займаўся славянскай філёлёгіей, досьледам старых актаў і выдаў цэлы шэраг прац сваіх, з каторых найбольшай вядомасьцю карыстаюцца „Болгарскія пѣсни“, „Калики перехожія“ і інш. [2])

Ужо ў гэты час, разам з працаю над польскай, сэрба-харвацкай і баўгарскай мовай П. Безсонаў цікавіцца і беларускай мовай. Разам з П. Кірееўскім і пад яго кіраўніцтвам ён працуе ў Маскве над зьбіраньнем беларускіх народных песьняў, але гэта праца, далёкая ад безпасярэднай крыніцы, насіла чыста тэорэтычны характар і не выходзіла далей габінэту, тым больш, што ў шырокіх колах расійскага грамадзянства яшчэ не было да падобнага роду поэзыі ніякай цікавасьці. Як мы ведаем, да народнай творчасьці ставіліся ў той час нэгатыўна нават такія людзі як Белінскі.

Справу выданьня ўсяго сабранага матэр'ялу пасунула наперад польскае паўстаньне 63 году, калі ўвага ўсей думаючай Расіі зьвярнулася да Беларускага Краю. Карыстаючыся з гэтага П. Безсонаў прэдставіў свой зборнік Обществу Люб. Рос. Слов.; у зборніку было ўжо тагды да 500 беларускіх народных твораў, сярод каторых шмат старых беларускіх рукапісаў, разам з песьнямі і вершамі на нотах. О-ва згадзілася прыступіць да выданьня, але за цэлы 64 год справа друку не пасунулася наперад; пэрашкаджалі рожныя прычыны—між іншым запросіны П. Безсонава прыехаць для працы ў Вільню.

Беларусь ў гэты час пражывала гострыя, неспакойныя дні. Дзякуючы паўстаньню ўвесь край быў на вайсковым палажэньню; йшла мураўёўская „вісельная“ разправа з рухам, полымя якога абхапіла добрую палову Беларусі і пачынала пагражаць спакою цэнтральнай ўлады. Расійская прэсса ў Маскве і Пецярбургу дыхала шовіністычным угарам і была поўна адозвамі супроць „мятежа и преступной польской пропоганды“. Разам з тым зьявілася якаясь хваравлівая цікавасьць да беларускага народу,—„страстотерпца,“ якога „открыли“ і зрабілі об'ектам сваей апякунчай увагі. Разварушанае паўстаньнем шляхты, вывядзенае з роўнавагі селянскай рэформай, якая прыняла тут даволі невыразны выгляд, жыцьцё Беларусі ў тыя часіны ўяўляла сабой ўскаламучанае мора, якое прыводзілі да парадку самымі драконаўскімі захадамі. Пачалася ўзмацаваная адпраўка ў край расійскіх чыноўнікаў, пасыпаліся незлічоныя пісаньня „карэспандэнтаў з месц“—расійскі урад і расійскае грамадзянства павялі чародную атаку на заваяваньне „Сѣверо-Западнаго края“ (тэрмін, пачынаўшый ўхадзіць у моду). Быў створаны асобны тып „западно-русскаго человѣка“, які пераняў на сябе манаполію рэпрэзэнтацыі на Беларусі праваслаўя і рускай народнасьці, а па за межамі яе прызваны быў бараніць інтэрасы яе жыхароў прад урадам.

Прад вачыма расійскага грамадзянства хутка ўскрыліся ўсе супраціўнасьці жыцьця Беларусі—дзяржаўна-палітычныя, нацыональныя, соцыяльныя і рэлігійныя,—супраціўнасьці нагэтулькі глыбокія і трудныя да развязаньня, нагэтулькі часам небазпечныя, што нават некаторыя чэсныя і сьветлыя галовы зьбіваліся ў крайнасьці. І калі благачэсьцівы М. Каяловіч у сваіх патрыотычных „беларускіх“ пісаньнях дапісываўся да чыста бальшавіцкіх лёзунгаў аб зьніштажэньні двароў,

[2]) Матэр'ялы аб біографіі Безсонава знайходзяцца у „Записках Харьковского Университета“ у пратаколах) за 1879 г.; ў „Словарѣ“ Берзина У De Gubernatis „Diktionaire internationale“

публіцыст Скарятін у „Вѣсти“, ў мэтах абароны дваранскаго шляхоцкага землеўладзтва на Беларусі, заклікаў ўладу абуздаць падобныя сэн-сімоніцкія выступленьня.

Цэнтрам барацьбы і разам з тым цэнтрам публіцыстычнай і ўсёлякай іншай палемікі была ў той час Вільня, дзе сядзела краёвая ўлада і дзе прабывала і працавала, як тагды казалі „мрачнае сонміща“—„Вѣстника Западной Россіи“ на чале з Гаворскім, Гільдебрантам і К-о. Адсюль патаемна разсылаліся загады аб паўстаньню, тут працаваў Канстантын Каліноўскі са сваім штабам, тут-жа пачаліся літэратурныя казаньня аб барацьбе з лацінствам, хлопаманствам, жыдоўскім засільлям і г. д. Вільня захоўвала ў апініі ўсяго месцовага грамадзянства пераконаньне, што яна зьяўляецца ня толькі палітычным цэнтрам, ня толькі географічным цэнтрам, які кіруе ўсім жыцьцём краю, але так сама яго душою і яго розумам. Так яно запраўды і было, бо ўся больш менш выдатная інтэлігенцыя Беларусі, Літвы і часцьцю Польшчы сядзела і працавала ў Вільні. Хоць старога асяродка, групуючага сілы—Віленскага Унівэрсытэту—ўжо не было, але шмат культурных сіл у месьце заставалася, групуючыся каля тых устаноў, якія ўзьніклі пасьля закрыцьця Унівэрсытэту. Аднэй з галоўнейшых інстытуцый падобнага роду быў знамяніты ў тыя часы Віленскі Музэум заснаваны ў 1856 годзе граф. Эўстахіям Тышкевічам.

Расійскі урад парашыў у мэтах барацьбы з „крамолай“ ліквідаваць гэны Музэум, прыдаўшы ліквідацыі форму „преобразованія“. Была створана адпаведная камісcыя з расійскіх вучоных, якой было пастулена заданьне ператварыць Віленскі Музэум „з установы, імкнуўшайся падтрымліваць ў месцовым жыхарстве пераконаньне, што іхні край ёсьць край польскі, ў установу напамінаючую аб расійскай народнасьці, праваслаўі і спагадаць найлепшаму ўзмацненьню зьвязей, злучаючых „літоўскія“ губэрні з Расіяй“.

Вось, ласьне, для ўчасьця ў працах памянёнай камісыі і запрашалі П. Безсонава прыехаць на Беларусь. У канцы 64 году ён на гэтыя запросіны згодзіўся і прыехаў ў Вільню.

Ня можна сказаць, каб мэты пастаўленыя Камісыі, і асабліва тая праца, якую гэта Камісыя зрабіла, характэрызавалі яе з добрага боку і разам не клалі пэўнай цені на імя П. Безсонова. І калі-б ня тоя, што П. Б. напісаў у сваей Прадмове, можна было-б думаць, што ён належаў да ліку тых палёнофагаў, жыдаедаў і казённых абрусіцеляў, якія вызначаліся ў той час ў Вільні.

Сам П. Безсонаў вось як тлумачыць мэты сваей падарожы:

„Пры ўсіх труднасьцях, з сэрдэчнай гатоўнасьцю на самую цяжкую працу і з поўнай верай калі не ў палтычныя задачы, дык у сусьпех грамадзкай і народнай справы імкнуліся мы на чакаючую нас працу... Вельмі сорамна цяпер, але трэба прызнацца, што мы кіраваліся гарачымі пераконаньнямі чароднага роду. Палітычная і дзяржаўная дзеяльнасьць са ўсімі яе заданьнямі ў краю, не адкідае, але наадварот, заклікае ў дапамогу дзеяльнасьць грамадзкую і навуковую; хто ня здолен, ці ня хоча аддаць свае сілы задачам першага роду, той прызваны спагадаць задачам апошнім“.

Такім чынам мы бачым, што мэтаю падарожы П. Безсонава ў Вільню была не палітыка, але навука; ён сам прызнаецца, што да палітыкі ён і ня здолен і не мае да яе сымпатыі. Ен хоча ўпрост служыць на Беларусі навуцы:

„Дзе месцовая гісторыя заснула“, зазначае аўтар далей, „і груды памятнікаў яе лежаць бяз руху, ці марнеюць без увагі; дзе шматлічныя бібліотэкі, выраз мінулай адукаванасьці і спосаб для будучай, ня толькі залежваюцца без карысьці,

але ўпрост трацяцца і шчэзаюць; дзе музэумы служаць толькі адным палітычным, знача аднабокім тэндэнцыям, дагаджаючы тэй, ці іншай старане...—там, думалі мы, шырокае поле для навукі і веды".

Знаючы энтузыастычную любоў П. Безсонава да ўселякай народнасьці, гісторыі і старасьветчыны мы маём права лічыць, што ён ехаў на Беларусь без якіх небудзь асабістых плянаў зрабіць на гэтай справе выгодную чыноўную карьеру. Служба ў Камісыі не тварыла спэцыяльнай задачы яго падарожы, што відаць, напр., з таго. што П. Безсонаў большую частку свайго часу прысьвячаў іншай працы: ён быў старшынёю віленскай археографічнай камісыі, працаваў над цэнтральным віленскім архівам, над архівамі эпархіяльным, капітульным, варшаўскім каронным: быў разам з тым дырэктарам рабінскага вучылішча і інш. жыдоўскіх школ, быў дырэктарам віленскай клясычнай гімназыі і г. д. А глаўнае— дасьледаваў народнае жыцьцё.

Зьяўляючыся адначасова ня толькі расійскім вучоным, але і расійскім чыноўнікам, П. Безсонав аднак вельмі далёк ад тыпу так зв. „западно-русскаго человѣка". Апошні знайходзіць у яго адразу-ж рашучую нэгатыўную характэрыстыку:

„Заходна-рускіх людзей не жадалі мы вітаць у гэткім мундуры і з форменымі гузікамі; не карэспандавалі ім ў Пецярбург і не кланяліся ім на месцы пры іх прыезьдзе. Мы іх шукалі сярод месцовых ураджэнцаў і сталых жыхароў, каторыя-б дасьледавалі і разьясьнялі сваю гісторыю, зьбіралі-б і выдавалі-б свае народныя памятнікі, займаліся бы мовай беларускай, не пакідалі-б асаблівых адзнак месцовай грамадзкай і літэратурнай гутаркі, наадварот, апрацовывалі-б гэтую апошнюю ў месцовых творах і соцыяльных варунках."

Зусім па свойму, па славянафільску. разумее ён моднае ў той час „обрусѣніе" Беларусі, для чаго ласьне прызваны былі „западно-русскіе люди" і для чаго нават праектавалі прысылаць для беларускіх дзяцей маскоўскіх няняк. Зазначаючы, што ён не вызнае слушнасьці ў назове „маскаль", ці „вялікарус" і згаджаючыся ўглядаць ў тых расейцах, што прышлі на Беларусь, проста „русскихъ", П. Безсонаў кажа:

„Мы разумелі „русеньне" і „обрусеніе" ня ў грубым, гэтак хутка загідзеўшым сэнсэ, ці лепш не ў вочавіднай бязсэнсовасьці, але як пад‘ем месцовых сіл гістарычных, прызванных пасуваць наперад лёс краю і такжа аднародных, брацка прынесеных адкуль бы то ні было расійскіх сіл на да памогу, для дружнага супрацоўніцтва. Нам здавалася, што гэтыя апошнія сілы павінны былі быць пераважна сіламі моральнымі, інтэлектуальнымі; тагды-б яны запраўды былі-б „сіламі", а не прэтэнсыямі, не дзяржаўным аблачэньнем, а тым больш не падробкай і прытворствам."

У двугім месцы ён кажа аб тым самым больш малюнкова:

„Памятуючы правіла—„служыць бы рады, ды прыслужацца тошна", мы ніяк не маглі згадзіцца, што дзеля асабістых карысьцей, трэба асабіста дагаджаць ўладаючай асобе... Займаючыся гісторыяй краю, мы не ўглядалі яе ў апісаньнях патрыотычных сьвяткаваньнёў; клапочучыся аб прасьвеце, мы не лічылі, бытцым гэта адно і тоя, што рэгулярна адседжываць „пэдагогічныя вечары". Сьледзячы на месцы беларускую песьню мы не дабачалі пабеды расійскай народнасьці, калі хто небудзь у апьяненьні садзіўся на берагох Віліі ў шырокі круг і пачынаў пеяць „Вніз по матушке по Волге".

Зразумела, што гэткае разуменьне свайго абавязку, гэткая незалежнасьць думак і адпаведнная пазыцыя ў грамадзянстве Віленскім, не магла спрыяць дзе-

яльнасьці П. Безсонава і хутка прычынілася непрыхільнасьці да яго вышэйшага начальства ў асобе губэрнатара, папячыцеля і інш. У сваей Прадмове П. Безсонаў не раз жаліцца што „шэраг папераў, скіраванных супроць яго дзяльнасьці даў довад яму, што гэтая дзеяльнасьць не прытасавана „відам начальства"—што ён з пункту погляду апошняга безкарысны і нават шкодны".

Дзякуючы неспагаданьню і варожасьці з боку месцовай ўлады П. Безсонаў праз два гады, ў канцы 1866 году, выехаў з Беларусі, не пакінуўшы, як сам казаў, па сабе ў краю трывалай памяці ў форме „русскага" земляўладзтва і нават не дабіўшыся ў Вільні выданьня сабранага тут этнографічнага матэр'ялу.

Апазіцыйнае становішча П. Безсонава не магло не спрыяць з другога боку больш блізкаму азнаёмленьню яго з тымі коламі, якія так сама стаялі ў апазыцыі да месцовай ўлады, і асабліва з тымі прэдстаўнікамі вольнай веды і вольнага слова, якія засталіся пасьля разгрому Віленскага Унівэрсытэту. З некаторымі з іх П. Безсонаў быў знаём з працы іх яшчэ ў Маскве, але асабістае спатканьне дало яму магчымасьць пазнаць іх лепш і засьведчыць для патомных тое ўражэньне, якое яны рабілі на сваіх сучасьнікаў. Адрыўкі Прадмовы прысьвячаныя характарыстыцы як паасобных віленскіх вучоных польскай школы, так і літэратурных напрамкаў тхнуць шчырай пашапай да іх і захопленьнем. Тоя што ён бачыў і чуў ў тагочасным духоўным цэнтры краю, зрабіла на яго вялікае ўражэньне, бо Вільня 60 гадоў ў дзедзіне прац аб Беларусі, яе гісторыі, этнаграфіі стаяла інтэлектуальна не ў параўнаньню вышэй Масквы і Пецярбурга.

У той час калі ў Вільні былі нагэтулькі вядомыя імёны, як Ярошэвіч, Ігнат Даніловіч, Крашэўскі, Круповіч, Кіркар і шмат іншых гуманістаў, калі віленскія кнігарні бачылі ўжо працы Яна Чэчота, Рыпінскага, Зенкевіча,—ў Расіі можна было знайсьці ня больш двох-трох вучоных, якія хоць цікавіліся Беларусьсю, але чаго небудзь значнага аб ей не далі.

Прадмова Безсонава сьведчыць, што аўтор добра ведаў кождага з памянёных дзеячоў і лёгка разьбіраўся ў вартасьцях кождага навуковага твору. Што важна падчыркнуць, дык тое, што сваеаблічная „польскасьць" ўсей плеяды беларуска-польскіх патрыотаў не сустрэчала з боку аўтора прынцыповых закідаў ў якіх небудзь старонных мэтах. Хутчэй наадварот—ён прыхілен гэтаму напрамку. Кажучы, напр., што літэратура і навука на Беларусі перайшла ў рукі палякоў,—ці то прышоўшых з Польшчы, ці то апалячаных беларусаў і літвіноў,—ён зазначае толькі актуальную старану зьявішча: „К вялікай чэсьці іх трэба сказаць, што яны ў параўнаньню (з Масквой) даўно зьвярнулі сваю ўвагу на Беларусь." П. Безсонава не раздражняе той факт, што яны называлі Беларусь сваей польскай правінцыяй і ужывалі для запісі беларускіх народных твораў лацінньніку. Па ходу развіцьця краю гэта было натуральна: „Калі мы цяпер, вельмі позна схапіліся называць Беларусь сваею, мову яе сваей, літары ўжываем расійскія то мы ніяк не адважымся дакараць літэратуру польскую, ці апалячаную за тоя, што яна так сама, толькі шмат раней за нас, лічыла гэтую справу сваей роднай."

Але будучы об'ектыўным, П. Безсонаў з некаторымі старонамі дзейнасьці месцовых патрыотаў ня годзіцца. Калі яму здаралася заўважыць у навуковай чыннасьці элемэнт палітыкі, ён супроць гэтага пратэставаў. Але пратэст яго быў прыстойны, не выходзіў з рамак свабодна выказанай і не абавязковай для праціўнай стараны, навучнай апініі.

„Дрэнна„, кажа П. Безсонаў, „калі ў гэтую (навучную) справу замешваецца палітыка з выключнаю польскай тэндэнцыяй"; „але", дабаўляе ён тут жа, „гэта здаралася рэдка і дітаго апраўдывалося адпаведнымі спробамі, а хутка ўжо

цьвёрда праведзянай сыстэмай з боку расійцаў.“ Нэгатыўна ставячыся да такіх твораў, як „Беларусь“ Рыпінскага, („зьявішча—паводле яго слоў—ня столькі злое, як сьмешнае, ненавучнае, памфлетнае“), ён так жа нэгатыўна і можа ў больш рэзкіх тонах ставіўся да полёнафобскіх закідаў пецярбурскіх часопісаў.

Аб сваім поглядзе на так зв. „полёнізм“ на Беларусі і аб спосабах барацьбы з ім, ён гавора ў гэткіх словах:

„З полёнізмам, ў яго выключнасьці і палітычных разчотах пры захопленьні непалітычных сьродкаў, лічылі мы законным змагацца правільна, на арэне самых глыбокіх і істотных для яго інтэрасаў, але тымі самыі сьродкамі—сьродкамі адукацыі, навукі, прасьветы.“

За гэтым мы трапляем на надзвычайна цікавае пытаньне—адносін П. Безсонава да беларускага руху як гэткага. Як славянафіл, як чалавек прыхільна ставячыйся да народу, ён ня мог ставіцца ворража да культурнай стараны яго, асабліва ў тым разуменьні, як гэта ўяўлялася некаторым пазьнейшым народнікам (у беларускім выяўленьні—братам Раманскім, Жуковічу, Хлебцевічу і інш). Палітычны бок пытаньня, зразумела, яму не па смаку. Ён проста зазначае, што ён „не разумеў беларусаў у форме палітычнай“. Каго ён пад гэтым разумеў,—ці пасобных асоб, якім быў і тыя дні Каліноўскі, ці цэлы палітычны напрамак—німа ведама. Так сама як і ў Кояловіча, мы знаходзім тут толькі глухоя ўпамінаньне, што беларускі палітычны рух, ці бліжэй, дзе-якая палітычная беларуская ідэалёгія, ў тую эпоху ўжо давала сябе адчуваць. Відаць, што і ў часе побыту П. Безсонава ў Вільні сярод месцовага жыхарства ідэя беларуска-літоўскай дзяржаўнасьці, зьявіўшаяся ў мурах Віленскага унівэрсытэту і быўшая лёгічным завяршэньнем гістарычных раскопак Нарбута, была жывая і знайходзіла адэптаў. Нажаль, нічога большага П. Безсонаў не кажа аб гэтым вельмі важным для нас момансе, абмежываючыся заблутанай увагай, што гэтае зьявішча „выражае ці то налог прапагандуючай тэндэнцыі „ці то,—што вельмі характэрна ў вуснах П. Безсонава,—месцовы адпор Маскве, граністы з пачуцьцём варожасьці“.

Наагул, як відаць хоць бы з наведзяных вышэй прыкладаў П. Безсонаў вельмі асьцярожан у адносінах сваіх да месцовага жыцьця, не паддаецца скрайнасьцям і заўсёды шукае такога выхаду, пры якім можна было-б палагодзіць абодвы варагуючыя элемэнты—польскі і расійскі. Гэткае прымірэньне ён імкнуўся знайсьці ў славянстве, беларускасьці і асабліва ў „літоўскасьці“ (у чужаслове), якая тагды развівалася польскай стараной. Апошнюю ён сьвядома і горача вітае:

„Пяцідзесятыя гады нашага сталецьця былі шчасьлівы: староны, засуджаныя вечна змагацца і спрэчацца, але нічым не забвязаныя ненавідзець адна другую, пачалі рашуча шукаць зблізжэньня, якога небудзь modus vivendi, якой-небудзь магчымасьці жыць і працаваць разам. Палітычнае мінулае, некалісь зьвязаўшае іх суровай сілай і назовай Літвы, адазвалася ізноў: натужліва пачалі ўсе прыймаць назову Літвы, літоўцаў, літоўскага і пад гэтай назовай дзеяць...“

„Ня гожа было-б нам, па звычаю другіх, сьцежыць і тут хітрае ўквывацельства польшчыны: ня дзіва, калі паляк, не маючы магчымасьці жыць у сваей статуры, пераабражаўся ў літвіна, а Русь адзягалася „Літвою,“ каб адрожніць сябе ад вядомага руссызму—шуканая формула прымірэньня была простая і натуральная.“

Да гэтага пытаньня П. Безсонаў варочаецца не адзін раз. Ён з вялікім і шчырым жалям зазначае, што магчыма ён не адразу зразумеў і разабраўся ў палітычным становішчы краю і ў гэтай самай „літоўскасьці“ пасьля свайго прыезду у Вільню: „калі мы працавалі на гэтым грунце (мова ідзе аб Віленскім музэуме),

шмат што пад ўплывам палітычных абставін, уяўлялася нам у іншым сьвятле, чым цяпер здалёку і пры халоднай безстароннасьці: калі украдывалася сюды якая небудзь абмылка, дык ласьне тая, што не заўсёды ў той час мы маглі дагадацца аб значэньні памянутай формулы „літоўскі“.

Праз некалькі гадоў пасьля ад'езду з Вільні, калі ў краю і Пецярбурзе значна збольшыліся і пашырыліся настроі ў духу безагляднага зьнішчаньня ўсяго асобна-месцовага, ўсяго „літоўска-беларускага“, ён мае мужаства перэпрасіць усіх,—у першую чаргу гр. Тышкевіча, Круповіча, Кіркара—за тую псэўдо навуковую працу, якую зрабіла Камісыя па рэформе музэума. „Мы не маглі не бачыць тут грамады таго, што аказалася сабраным ласьне для Беларусі“... „Ніхай даруюць нам тыя асобы, яшчэ жывыя, з якімі ў гэтай справе змагаліся мы так доўга—не асабіста, не паліцэйска, але навучна і літэратурна.“

Сумныя зьявішчы, меўшыя месца на Беларусі пасьля задушаньня паўстаньня,—упадак творчай энергіі краю, занепад духоўны, разпыленьне навучных сіл, каторыя паводле П. Безсонава, „пасьля пагрому як бытцым былі змыты з аблічча зямлі, якіх як бытцым зьняла якаясь невідомая рука“—знаходзяць у П. Безсонава так сама вотклік; ён зусім сьвядома ня верыць „новаму курсу“, новаму пэрыоду—Пецярбурскаму, які паўстаў замест старога—Віленскага; і скэптычна зазначае: „цэнтр перасунуўся ў Пецярбург, дзе мае месца працяг даўнага няведаньня, ўзмацаваўшыхся абмылак і, сваей адмены, выключнасьці ў стасунку да Беларусі“.

Так ставіўся П. Безсонав да польскай стараны на Беларусі.

Ня менш згодліва і запраўды культурна паставіўся ён да трэцьцяй часткі жыхароў—да жыдоўства. У той неспакойны час жыды служылі мэтай для самых агідных і глупых нападак з боку ўсіх тых, хто прыслужваўся мураўёўскай ўладзе і лічыў сябе на гэтай аснове „расійскім патрыотам“. У процілежнасьць чорнасоценным завываньням патрыотычнай прэссы, П. Безсонаў ставіць сабе ў заслугу, што ён быў блізак жыдоўству ў Вільні, кіраваў жыдоўскай асьветай і „пакінуў яе без пакрыўджаных жыдоўскіх дзяцей“.

„Жыдоўства“, кажа П. Безсонаў, „лічылі мы патрэбным прыцягаць і збліжаць, ня грэбаваць ім, не лаяць і злословіць, асабліва грамадзка і ў друку, не ўзбуджаць да яго ненавіднасьці“.

Калі параўняць гэтыя словы з пісаньнямі тагочасных, як тагды гаварылася „жыдаедаў“, якія, трэба зазначыць, не тварылі ў гушчы насланых з Маскоўшчыны прэдстаўнікоў дзержаўнага велікарасейства асаблівага якога-небудзь выключэньня,—нам будзе зразумела становішча інтэлігентнага маскоўскага лібэрала, які быў трапіў туды, як белая варона у чорны табар.

П. Безсонаў добра ведаў гісторыю жыдоўскага народу і зьвертаў увагу на яе слаўныя страніцы: „відаць нямногім ведама, што жыдоўская навука ў Беларусі мае здўна сваю літэратуру, знамянітыя друкарні, шэрагі шматтамовых выданьняў і да сяго часу гэткіх прэдстаўнікоў, якія лічуцца ў жыдоўстве першымі для эўропы, а заразам для цэлага сьвету“.

Так сама як у пытаньні адносін да русыфікацыі краю, адносін да польскага элемэнту, так сама і ў пытаньні адносін да жыдоў П. Безсонов займаў опозыцынае становішча і ў сваей прадмове зазначыў, што „мысьлі яго ў гэтым напрамку не тасаваліся з панаваўшымі тагды поглядамі ў літэратуры“.

Аб офіцыальнай месцовай палітыцы і казаць німа чаго.

II.

Ужо ў часе подарожы сваей на Беларусь, калі толькі пераступіў яе мяжу, Безсонаву ў вочы кінулася нешта такоя, чаго ён ня мог забыцца доўга пасьля звароту дамоў, і з прычыны гэтага ўражэньня ён робіць надзвычайнай гістарычнай вагі прызнаньне.

„Да гэтай пары (г. зн. да 60-70 г. мінулага сталецьця) ўступаючы ўнутр абшару краю, які нідаўна [1]) прынята называць не зусім точна „Паўночна-Заходным“, як ні аціяжэла над ім рука апошніх сталецьцяў, бачыш, чуеш і адчуваеш ўсюды, што тут не надуманые і ня выкрэсленые толькі географічныя і дзяржаўныя граніцы“.

Патрэбнасьць, абавязковасьць гэтых дзяржаўных граніц тлумачыцца П. Безсонавым тым, што ўнутры іх ёсьць запраўдная самаістасьць, што тут свой грунт, свой народ, некалі валадзеўшый, хоць аблічча яго схавана сёньня ад вашых вачэй ў руінах мінулага, хоць-бы ён з тупым тварам і бязслоўнымі вуснамі сустрэчаў на руінах новых гасьцей.

Тагочасную селянскую Беларусь аўтор малюе ў словах, ў якіх крозіць натуральная, ня выціснутая штучна з душы, любоў да вёскі, да ўсяго всяковага жыцьця:

„Быт просты, паважны, неяк асабліва грунтоўны, ўсяго менш дзікі, ці грубы, найбольш ветлы, для сябе ўтульны, заможны бяз роскашы, пры спакойным характары і ўстрыманым гумары, прыемны мяккой аздобнасьцю. Праца ня сьпешная, але доўгая і упорчывая; гаспадарка ў істоце грамадзкая, але вольная для прыватнай ўласнасьці; полі даволі выробленыя, лясы і вазёры, з сеткамі тысяч рыбаловаў навокал; не шырокія, але выгодныя і добра утрыманыя шляхі“.

Чытач можа знайдзе гэтыя строчкі крыхў сэнтымэнтальнымі, прыпамінаючымі добрай памяці карамзінаўскі стыль. Але яны вельмі характэрны, бо сьведчаць аб запраўды мілым ўражэньні, якоя зрабіла на падарожнага наша Бацькаўшчына; ўражэньне, якоя ня толькі не пакінула яго пасьля звароту ў Маскоўшчыну, але відаць ўзмацнілася, як „прыгожае далёкае“ ў параўнаньню з усім благім, якога ён раней у сябе пад бокам не заўважаў.

Гэткімі-ж актуальнымі барвамі малюе ён і другія староны жыцьця тагочасной Беларусі:

„Прамысловасьць і рамёслы далёка развітыя, гандаль забаспечаючый поўны дабрабыт, н таннасьць, нават да апошніх дзён, баечная. Месцовае жыцьцё, даўно забаспечанае акрэсьлянымі правамі (намёк на майборскае права) — грамадзянства не адарванае ад звычайнай рускай асновы (указаньне на беларускае мешчанства, якое з даўных часаў, аж да апошніх дзесяцілецьцяў мінулага веку тварыла па гарадох асобны, грамадзкі, добра арганізаваны і даволі культурны стан, ад агульных ўлад незалежны),—не адстаўшае ў развіцьці ад заходных суседзяў, нават самых далёкіх; адкрытае, публічнае судатварэньне, з ім адпаведнае судаўстройства, з XVI в. статут—адзін з велічайшых юрыдычныхъ памятнікаў“ і г. д.

Азнаёміўшыся падробна з жыцьцём краю, цікуючы за яго развіцьцём ў гістарычным маштабе, П. Безсонаў робіць другое, ня менш важнае прызнаньне, якое выцекае з першага як лёгічны вынік: Беларусь уяўляецца яму як нешта суцэльнае, як нешта акрэсьлянна адзінае:

---

[1] Імператор Мікалай І указам скасаваў названьне „Беларусь“ і забараніў ужываньне яго. „Города Россійск. Имперіи III Могилевъ, Изд. Мин. Вн. Д.—Реклю: „Земля и Люди“ СПБ. 1883 стр. 162.

„Беларусь абняла, аб‘еднала і абасобіла сваю зямлю, цэлы і абшырны край ад Дзьвіны і Нёмана да Днепра і Чарнігаўскай губэрні“. „Адзінства гэтае падкрэсьляецца і агульнай народнай массай Беларусі“ і „беларускай мовай ў яе цэльным адзівстве“.

Беларусы, як народ і беларускасьць, як нацыянальная асобнасьць, злажыўшыеся векамі на сваей ўласнай аснове, уяўляўшая свой асобны сьвет была ў свой час сілай, панаваўшай ня толькі над жыцьцём свайго абшару, але ўплываўшая на жыцьцё суседніх народаў.

„Беларуская нацыянальнасьць выказала надзвычайную моц і жывучасць. Яна здолела на роўных правох ужыцца з гэтулькі суседнымі нацыянальнасьцямі, як літоўская, польская, жыдоўская. Не падбівала іх аружжам, наддварот, часта сама падбіваная, яна безупынна перэмагала іх сваім духоўным, маральным, бытавым прасьвечаючым ўплывам. Пра Беларусь можна справядліва сказаць, што яна не здала ні кроку зямлі, ніводнага каменя сваей будовы: наадварот, стварыла зямлю і цэлы край, з асноў збудавала свой вялікі гмах.“

„Мову сваю налажыла яна на большую частку другіх нацыянальнасьцяў, з мовай пісьменнасьць (грамату), з тым і другім—сьветагляд і ўсе іншые цывілізуючыя ўплывы.“

Пасьля падобных заяў натуральным зьяўляецца пытаньне чаму Беларусь ў мінулым не стварыла асобнага гаспадарства. Аўтар прадмовы так сама задае сабе гэтае пытаньне: „Як бы там ні было, кажа ён, але гэты народ не дасягнуў аднаго завяршэньня сваей будовы: дзяржавы і дзяржаўнасьці“.

Чаму-ж гэта так? Чаму Беларусь, меўшая ўсе данныя, пачынаючы ад здольнага народу з самаістай культурай і канчаючы натуральнымі географічна-дзяржаўнымі межамі, ня ўсьцігла замацаваць ўсё гэта ў асобным гаспадарстве, ня здолела забаспечыць сабе дзяржаўнага істнаваньня.

На гэтае пытаньне П. Безсонаў акрэсьчена нё адказвае. „Ці дзеля таго, з сумам кажа ён, што прамежныя дзяржавы наагул не ўдаюцца, а прынамні, не доўгавечны, ці таму, што ўжо ўсім славянам такая нядоля, што ўсе іхніе былые самаістые дзяржавы аказваліся чамусь-ці і паміж кім-сь прамежнымі, патрэбнымі для апоры таму, ці іншаму сільнейшаму суседу,—але шукомага не знайшлося.“

Для П. Безсонава ясна было толькі адно, што галоўнай прычынай бездзяржаўнасьці Беларусі зьявілася сумнай памяці Люблінская унія. Да XVI веку, да гэтай уніі, Беларусь м а г л а перэтварыцца ў самаістую дзяржаву; пэрыод да уніі быў пэрыодам розквіту Беларусі, як нацыянальнаадзінага, паволі, але безупынна сьпеўшага арганізму. Пасьля уніі з Польшчай пачаўся яе няўпынны занепад.

Аб гэтым другім пэрыодзе жыцьця Беларусі, аб фактарах яго выклікаўшых, з ім зьвязаных і пасьля яго вынікшых мы знайходзім у прадмове Безсонава такую ацэну:

„Дзяржава чужога (Беларусі), карэня, інародная і інаверная схібанула да астой роўнавагу складных часьцей створанага Беларусьсю сьвету, ўнясла разлад і задор, раздувала ўнутранны закалот і карысталася ім для сваіх мэт... Усе сілы Беларусі, даволі яшчэ багатыя ад мовы да пытаньняў рэлігійных напружыліся. Натуральны, спакойны шлях развіцьця стаў немагчым і заразам была страчана ўселякая надзея на дзяржаву.“

„Напружанасьць палітычнага жыцьця Беларусі пасьля Любліна, выкліканая напорам полёнізуючых сіл, вызвала на Беларусі надзвычайны ўздойм грамадзкай энергіі: паказаўшый сьвету ўсю моц беларускага творчага духу, аднак-жа дзяку-

ючы перавазе, якую давала насуваючайся польшчыне польская дзяржава, ня тольκі ўступіў апошняй, але прычыніўся яшчэ большаму занепаду Беларусі."

„Падняліся асоцыацыі ва усіх напрамках жыцьця: праваслаўныя брацтвы, школы, літэратура... Навука, з асновай сяродвечнай схоластыкі, але з пэўнай доляй рэформацкага адраджэньня, абхапіла ўсе дзедзіны веды, ад граматыкі да тэорыі музыкі і пеяньня, да багаслоўскага катэхізму і палемічнага багаслоўя: але надарванае палітычнае жыцьцё азначылося адсутнасьцю палітычнай гісторыі ў значэньню досьледу і падручніка, а для яе быў падгатаваны матэрьял у мільёнах рукапісных памятнікаў за ўсе эпохі".

„Грамадзкі уздойм сваімі ачуняўшымі сіламі пераступіў рубяжы Беларускага сьвету і разьліўся далёка за імі ва ўсіх кірунках. Школы беларускіе з іх шкалярнасьцю папярэдзілі самую Украіну, ў шмат чым перадалі ей тып свой і ў канцы XVII веку цалком пераняcьліся ў Маскоўскае гаспадарства; літэратурная беларуская мова, пад уласным сваім імянем, зрабілася агульнай для ўсей заходнай Русі."

Але, як зазначана вышэй пад націскам польскае дзяржавы беларускасьць ня вытрымлівае і „масса беларусаў, прайшоўшы ў дому, а па часьці заграніцай, найлепшую па свайму часу школу і балеўшых палажэньнем спраў і заблутаннасьцю і нескладнасьцю дзяржавы, пачалі векавую каланізацыю туды, дзе бачылі роўню прасьветы ніжэйшай і дзе разам з тым можна было знайсьці сабе спакойны прытулак і пашану". „Беларуская культурная каланізацыя пасунулася ў Маскоўшчыну. Выходцы занялі тут самые відные і ўплывовые мейсцы, ўключаючы выхаваўцаў царской сямьі, рэктараў імі ж самымі створаных школ, габінэтных і друкарскіх вучоных. Амаль ўсё падпала іх рэформе."

На жаль, слушна зазначаё Безсонаў: „сколькі не прынесла гэтая эміграцыя карысьці другім краём, як ні пакрыла Беларусь славай, але самую Беларусь вынішчыла лепшымі прэдстаўнікамі—падарвала яе самаістасьць, бо выходцы ўжо не верталіся на Бацькаўшчыну, прападалі бязсьледна для месцовых, пакінутых інтэрасаў. „Петр Першы, як ведама, палажыў гэтаму канец, працягнуўшы руку сваю ўпрост ад Расіі да заходнай Эўропы.

Сёньня вылажаныя тут думкі знаёмы большасьці грамадзянства. Іх можна сустрэнуць ў кождым падручніку па гісторыі Беларусі. Але ў той час, калі выкладаў іх П. Безсонаў яны былі новымі, нячуванымі, мала каму вядомымі. З тым, што ведаў П. Безсонаў быў у той час знаём можа адзін П. Бабpоўскі, раней— Борычэўскі, першы расійскі вучоны, зьвярнуўшый сурьёзную увагу на гісторыю Беларусі; яшчэ раней—Коніскій, прагледзіўшый вялікшую частку стара-беларускіх архіўных матэр'ялаў. Магчыма, што ў правільным асьвятленьні быў знаём з гісторыяй Беларусі так сама П. Кірееўскі, які як і П. Безсонаў капаўся ў беларускай старасьвеччыне і быў знаём з адпаведнай літэратурай. Але так сама, як пазьней М. Кояловіч, ўсе яны ня былі цьвёрды ў „беларускасьці"; Беларусі, зьбіваліся на „Западную Россію", не ўжываючы звычайна нават уласнага імяні Беларусі. Не ўжывалі гэтага імяні так сама і польскія гісторыкі, як напрыклад Ярошэвіч, дзякуючы каторым ўся чытаючая Расія часу П. Безсонава лічыла Беларусь быўшай часткай Польшчы і думала, што ніякай уласнай гісторыі Беларусь ніколі ня мела.

У параўнаньню з імі гістарычныя хоць і схэматычныя спраўкі безсонаўскай прадмовы вельмі карысна адрожніваюцца, і тое, што ён напісаў у 1871 годзе, нічым не зьмяніла і мала ў чым дапоўніла і пазнейшая і нават сучасная навука.

Веданьне беларускай гісторыі давала П. Безсонову права з патрэбным аўторытэтам застанавіцца над тым палітычным станам Беларусі, які ён знайшоў.

Уражэньня яго і думкі гэтак цікавы і так характэрны, што мы дазволім сабе зрабіць выпіску з адпаведных мейсц прадмовы больш шырокую.

Пасьля петроўскай рэформы далучаная да Расіі Беларусь уяўляецца П. Безсонаву якім-сь гістарычным „междоумкам“. Такім жа ён бачыў яе на ўласныя вочы ў 60 гадах мінулага сталецьця.

„Край палітычна і дзяржаўна зрабіўся зусім рускім, і ў гэтым ласьне палітычным разуменьню не перастае заставацца і абецае яшчэ доўга заставацца хворым мейсцам Расіі. Кожды, жыўшы ў краю ведае, як пры стрыманным палітычным супакою і бачным роўным ходзе спраў, адчуваецца штомінутна і на кождым кроку якое-сь непакойства, трывога... пры найменшым хітаньні ад злуднай роўнавагі пераходзіце безпасярэдна да пякучага палітычнага пытаньня“.

Дзякуючы гэтаму ў староннага чалавека:

„Мімаволі пры гэтым зьяўляецца думка аб месцовым сэпаратызме, як лёгічным выніку палітычнай няпэўнасьці, палітычнай неспакойнай хваравлівасьці. Але гэта не зусім так, на Беларусі німа сэпаратызму, а ёсьць толькі патрэба жыць сваім іншым ад цэнтру жыцьцём, дыхаць сваім нацыанальным духам.

„Сэпаратызм“, кажа П. Безсонаў, ва ўсім сьвеце разумеецца толькі ў палітычным значэньні: ня прыдзе ў галаву прытасоўвываць гэтую назову там, дзе гаворыць асобная мова, творыцца свая народная творчасьць, вызнаецца іншая вера, дзеюць месцовыя сілы, грамадзянства развіваецца ў месцовым духу, адным словам кіпіць і дасканаліцца месцовае жыцьцё па за палітыкай.“

„Сусьпех і розквіт беларускі, хоць бы самы месцовы з месцовых, ніколі ня быў бы сэпаратызмам, наадварот, разам з тым сусьпехам быў бы рускім мейсцовым, а палітычная будучына Расіі лепш за ўсё была бы забаспечана ў самых астоях.“

„Наадварот, выключнасьць таго, што зусім не месцовае, а разам і не нагэтулькі агульнае, каб прырасьці да месцовага, ці замяніць яго, непасьледавацельнасьць сыстэмы і нестача плодатворнай арганізацыі, калі жыцьцё ўжо ні з якога боку нё кіпіць і не развіваецца, наадварот, таўчэцца у аднэй сумяціцы, а стыхіі ўсё-ж застаюцца на дне рожнародныя,—такое зьявішча, хоць бы не палітычнае граніча з трывогай палітычнай, калі ў яе пераходзіць і пры найменшым хітаньні перэтвараецца ў запраўдны сэпаратызм.“

„Гэтак кажучы, німа калі жыць і развівацца ўсяму іншаму, калі дзеець адно палітычнае, да таго яшчэ аружнае, а не аружнае ваавружаецца чыноўнымі тэндэнцыямі, заўсёды на старожы, заўсёды чаго-сь баіцца, штосьці прасьледуе і карае, з чымсьці амаль неўхватным і няўгледным змагаецца да ўпадку сіл.“

„Калі,—канчае П. Безсонаў свае разважаньня,—ўвесь інтэрас ў скарупе, ўнутраннае зярно руйнуецца і сохне. Гэта ўжо не небаспека сэпаратызму, бо німа чаму сэпаравацца, а небаспека хваробы, цяжкой ампутацыі і сьмерці“.

У гэтых адрыўках, ня гледзячы на эзопаўскі характар стылю (да гэтага прымушала аўтора тэма, ў варунках мураўёўскага рэжыму далёка не спрыяючая), схавана многа здаровых думак. Так яно і было: Беларусь была хворым месцам Расіі за ўвесь доўгі час, калі была ей падбітай. Яна імкнулася стыхійна, можа не зусім выразна, не зусім акрэсьлена, але імкнулася да сваей ўласнай нацыанальнай самабытнасьці. Гэтае саматужнае, не прыметнае для простага вока імкненьне цягнулася векамі, паволі пад цяжарам нівэлючай расійскай дзяржаўнай машыны, спадаючы і пэраходзячы ў хранічную хваробу. Беларусь нацыанальна не памірала, але і не жыла. Гэта быў гістарычны нацыанальны анабіоз, калі ўсе сілы,

ўся энэргія народу спынялася, не выяўляючыся ў актыўнай творчасьці, як бы чакаючы часу свайго ускросу. Жыцьцё Беларускага Народу было скалечана, але ня ўсе бачылі гэта. Каб бачыць гэта трэба было блізка стаяць да гэтага жыцьця, трэба было разумець душу народную, быць знаёмым з яго смуткамі і радасьцямі ў іх гістарычнай пэрспэктыве, наагул, мець ахвоту і здольнасьць убачыць тое, што ня бье ў вочы пры падарожы па Беларусі ў добрай карэце, але што жыве ў старой, далёкай ад гораду беларускай вёсцы, пад стрэхай селянскай курнай беларускай хаты.

П. Безсонаў убачыў гэта і зразумеў. І ня толькі зразумеў, але голасна сказаў аб гэтым. Ці зразумеў яго хто—іншае пытаньне; мы пэўны, што каму трэба было зразумець, той не зьвярнуў на словы П. Безсонава ніякай увагі, бо гэта ня ўходзіла ў пляны гаспадароў, седзячых на гарэ.

Трагічныя і прарочыя словы П. Безсонава аб небаспецы нацыанальнай сьмерці Беларусі былі асабліва патрэбны ў той час, калі мураўёўскі рэжым, разам са ўсім польскім, пачаў душыць і ўсё беларускае, калі край быў заціснуты ў ціскі „вайскова ахраннага палажэньня“, калі на Беларусь пачало зьлетацца груганьнё са ўсей Расіі, а „дзяржава і царква жадалі ўсюды пранікнуць і ўсё сабою замяніць“. Не дармо крыху пазьней этнограф Раманаў жаліўся, што „сельская паліцыя па загаду вышэйшай ўлады змагалася з народнымі беларускімі звычаямі, старымі ігрышчамі і інш., саджала ў халодную селян за народныя сьпевы, ў якіх гаварылася аб цяжкім жыцьці і дрэннай ўладзе“ і г. д.

Выхад з палажэньня П. Безсонаў знайходзіць ў тэй самай „народнасьці“, якая была прыдушана ўсесільнай дзяржавай, пры чым называе яе сваім ўласным імянем „селянствам“. Разглядаючы Беларусь як быўшую дзяржаву, што стварыла і спраўляла сваім народам, і разважаючы над яе сумнай сучаснасьцю, аўтар прыходзіць да праконаньня, што „застаецца нанова што-небудзь тварыць з простага народу“.

„Дзяржава расійская, ўзяўшая на сваю адпаведальнасьць лясы краю, не магла не зразумець гэтага значэньня з першага разу пры апошнім крызісе: паднята і пушчана ў ход месцовае селянскае пытаньне, зразумела ў зьвязі з земляўласнасьцю і гэта corda rerus для цэлага краю. Калі яно пойдзе наперад сколькі небудзь без перашкод, дык па закону гістарычнай абавязковасьці само сабой высунецца наперад народ Беларускі, бо: „Ён жыў да сяго часу, як апошні, аснаўны, нераствараемы стыхійны элемэнт“.

Так уяўляў сабе П. Безсонаў беларускае пытаньне ў плашчыне палітычнай. Націск яго на селянства, як галоўны стан народу, на які павінна апірацца будучына Беларусі, зусім зразумелы. Гак сама зразумела папярэджаньне, што нормальнае раэвіцьцё краю будзе адбывацца толькі пры варунку калі селянскае пытаньне будзе вырашана на Беларусі без перашкод. Бо трэба згадзіцца, што ў варунках старога, дарэформеннага прыгоннага быту Беларусь ніколі не змагла-б падняцца. Усе тыя спробы беларускага адраджэньня, якія рабіліся рукамі рамантычных памешчыкаў не маглі пайсьці і фактычна не пайшлі далей прыпеўкі аб добрых панох. Па істоце сваей да звольненьня селян беларуская справа не магла пайсьці шырока,—яна рабілася ня тымі рукамі. Ня дзіва і зусім натуральна, што ў 60 гадох, калі вызвольныя ідэі шырокай хваляй пракаціліся ў Расіі і шмат каго з інтэлігенцыі захапілі на чорную працу „ў народ“, на Беларусі не было нічога, што гаварыла-б аб тым, ці іншым еднаньні інтэлігенцыі з народам. Гэтыя годы прашлі для Беларусі без ніякага сьледу, хоць здавалася, акурат у гэты бурны пэрыод павінны былі наймацней узьняцца лёзунгі беларускага народнага адраджэньня. Асабліва ясна стане гэта нам, калі мы параўнаем тоя што тварылася

ў тыя часы на Украіне і на Беларусі—краінах у шмат чым зусім аналёгічных. Прычына—ў адсутнасьці ўласнай, з народу вышоўшай і з народам зьвязанай інтэлігенцыі, інтэлігенцыі жыўшай з народам хоць не ў аднальковых соцыяльных варунках, але гаварыўшай з ім аднэй мовай. Так званыя беларуска-польскія пісьменнікі шляхоцкай школы маглі даць толнкі тоя, што яны далі (глядзі М. Гарэцкі „Гісторыя беларускай літэратуры"); пасьля вызваленьня селян яны ня толькі нічога не маглі даць беларускаму адраджэньню, але і самі, як прэдстаўнікі пэўнага і адпаведнага грамадзкага сьветапагляду, пэўнага соцыяльнага ладу, павінны былі зьнікнуць. Будучына належала новым сілам.

Каб пагляд П. Безсонава на беларускую справу быў высьвятлен да канца, застановімся цяпер над разважаньнямі яго аб беларускай мове. Пасьля тых дэфірамбаў, якія ён прапеяў беларускай мінуўшчыне, беларускай нацыанальнай стыхіі—гэтак моцнай і гэтак творчай, пасьля яго справядлівых ссылак на беларускую пісьменнасьць, стварыўшую свой ўласны сьвет і гэтак глыбока ўплынуўшый на літэратуру расійскую, можна было-б спадзевацца, што ён вызнае за сучаснай яму народнай беларускай мовай права на вольнае развіцьце, ня толькі прызнае, але сам пойдзе яму на сустрэчу і дапаможа чым толькі мага.

Аднак мы гэтага не бачым. Разважаньня, якія мы знайходзім у Прадмове на тэму аб мове, сьведчаць аб адваротным. П. Безсонаў не вызнае сучаснай яму беларускай мовы, не бачыць ніякай будучыны для яе і нават адмаўляецца ад гуткі на падобную тэму. Ці можа лепш, ён разумее гэтую будучыну так сама па свойму, робячы ў тлумачэньні свайго пераконаньня якія-сь невыразные і незразумелые скокі думкі, пакідаючы за сабою цёмныя месцы. Пагляды яго ў гэтай дзедзіне цікавы для нас толькі нагэтулькі, насколскі знаёмяць нас з поглядамі на падобнага зьместу пытаньня расійскай стараны наагул.

Перш на перш П. Безсонаў робіць дарэмные спробы адрожніць паняцьце беларускай „мовы" ад „нарѣчія" мовы расійскай. Спробы канчаюцца на нічым, аўтар ўжывае мову беларускую і як „нарѣчіе племенной вѣтви" і як „нарѣчіе общаго языка русскаго". Разам з тым ён гавора аб „беларускай творчай мове, прычыніўшайся да вышэйшага творчага будаваньня", націскаючы на слова „творчая" і ўкладаючы ў яго які-сь асобны зьмест. Вельмі шкадуючы, што шмат якія беларускія словы з часам прападуць, што маладоя пакаленьне пачынае неразумець іх, П. Безсонаў гаворыць аб „адзінай мове для ўсей Беларусі" і аб яе „гісторыі, граматыцы".

Чароднае заданьне яго—давесьці, што слаўная беларуская пісьменнасьць аджыла свой век і не адродзіцца, а вусная мова павінна і будзе развівацца.

„Пісьменная мова беларуская адрожніваецца з самага пачатку ад старэйшай нашай (г. зн. расійскай), і гэта зразумела бо ня будзь гэтых адзнак,—не было-б Беларусі, з яе мовай, бытам, гісторыяй". „Асобнасьці гэтыя мала па малу разрастаюцца і напрыклад пісьменныя памятнікі беларускія адыйшлі ад нашых у XVI веку вельмі далёка".

Гэтыя цэнныя прызнаньня дапаўняюцца зазначэньнем: „ў старой пісьменнай мове беларускай ня ў меру больш акрэсьлянасьці і гукавой цьвёрдасьці, чым у сучаснай народнай гутарцы" і што „доўгі час на ўсім вялікім заходным абшары ад Дзьвіны да Днепра ўглыб чужых старон пісьменная мова беларуская была адзіна жывой і роднай народу", і нават, сьведчыць што ў часе яго побыту на Беларусі разгаворная мова асьвечанага, адукаванага грамадзянства, як напрыклад, гаражан, духавенства, памешчыкаў, чыноўніцтва і г. д. была пранікнута гэтай пісьменнай беларускай мовай, трымалася старой адзінааблічнасьці".

Але факт стаўся—пісьменнасьць беларуская дзеля тых ці іншых прычын шчэзла і нанова ўзнікнуць ня можа. „Яна мае адно толькі мінулае, ў той час як прад вуснай мовай—ўся будучына“, цьвердзіць П. Безсонаў.

„З пад‘ёмам селянства гэта вусная мова абецае яшчэ больш расьці і разьвівацца,—яна будзе пранікаць у гарады, ў жыцьцё грамадзкае, будзіць літэратуру, багаціць навуку, запладняць мастацтва. „Яна пойдзе далей—“ яна „осмыслитъ“ дзяржаўную ўладу: у каго ў руках слова народу, ў таго і думка і жыцьцё народу, ў таго рука ўладарная і завецца яна ўжо не кулаком, але кіруючай правіцай“.

Апошнія словы гэтак рашучы, ясны і праўдзівы, што яны маглі-б зрабіць чэсьць любому з сучасных беларускіх патрыотаў. Запраўды, хто валадае словам народу толькі адзіна той можа знайсьці шляхі да сэрца народнага, да яго па чуцьця, да яго думак, толькі адзіна той можа зразумець жаданьня народныя, пайсьці ім насустрач і збудаваць будучыну народу згодна гэтым жаданьням. Толькі той адзіна, хто разумее народ праз яго роднае слова, толькі той можа памкнуць народ на актыўны чын, на змаганьня і разам з тым на перамогу. Па за родным народу словам ляжыць холад непаразуменьня паміж ім і ўладай, ляжыць адарванасьць і арганічная варожасьць. Ляжыць тоя, што вядзе народ і край да хранічнай хваравітасьці.

Са ўсяго відаць, што П. Безсонаў добра гэта разумеў.

Але як разумее ён збаўчае „слова народнае“, як уяўляецца яму істнаваньне гэтага „слова“ ў жыцьці?

Адказ на гэтае пытаньне даюць па часьці тыя думкі яго, якія вылажаны вышэй аб „вуснай мове“ і, галоўным чынам, тыя цьверджаньня, якія ён робіць ў стасунку да новачаснай беларускай літэратурнай мовы і беларускай літэратуры наагул. Заявы яго ў гэтым пункце так сама ясны і рашучы, але на жаль і памылковы. Зрэшта, як будзе паказана ніжэй, падобныя цьверджаньня, выходзячыя ня столькі ад розуму, сколькі ад пачуцьця, не маглі быць у вуснах маскаля П. Безсонава іншымі, і таму нам німа чаго ім асабліва дзівіцца. „Слова народнае“, як хутка кажа ён, разумее ў самым вузкім, абмежаным значэньні, як слова селянства, слова неграматнага і непісьменнага чалавека. „Як хутка“, кажа ён, „мова вусная даходзіць да парогу пісьменнасьці, літэратуры, кніжнага адукаванага слова, тут яе рашучы руб і хоць не канец, але пес plus ultra, Беларуская народная мова ніколі ня будзе мовай літэратурнай, пісьменнай і кніжнай; ня здольна, ня ў сілах яна утварыць сёньня з уласных элемэнтаў і пад ўласным імянем; страціла, згубіла той час, калі магла стварыць“.

„Калі селянін возьмецца за пяро“, цягне П. Безсонаў далей, „і будзе пісаць, ён з таго самага моманту будзе пісаць не па беларуску, а па расійску; калі толькі не абмежыцца дамовымі рахункамі і лістоўнай перапіскай“.

Заканчае П. Безсонаў свае разважаньня на гэту тэму формальным заклінаньнем:

„Прэдстаўнікі сэпаратызму павінны абезнадзеіць, ворагі яго могуць супакоіцца: ў Беларусі была польская літэратура кормленая месцовымі сокамі, дзеля таго што была чужая і толькі эксплёатавала. Беларуская-ж народная літэратура немагчыма ні ў сучасным, ні ў будучым“.

Як бачым, П. Безсонаў крэпка памыліўся ў сваіх прароцтвах. Памыліўся ласьне дзеля таго, што пачаў праракаваць датычна тых пытаньняў, якія належаць да найбольш няпэўных пытаньняў аб магчымых магчымасьцях

Каб вылезьці з круга супярэчнасьцяў, створаных аўторам Прадмовы ў адно-

сінах да „народнай творчай мовы, якой належыць ўся будучына“ і немагчымасьцю развіцьця беларускай літэратуры П. Безсонаў імкнецца развіць туманную тэорыю „общерусской“ літэратуры, якая пасьля ў пэўных модыфікацыях беларускаму грамадзянству добра знаёма. Мова ідзе аб „месцовай расійскай літэратуры“, павіннай ўзьнікнуць на Беларусі і карміцца крыніцамі беларускай нацыанальнай стыхіі.

„Калі ў край прынясецца гатовая літэратура з іншай старaны, яна ня выклічэ месцовай літэратурнай творчасьці, сярод так зв. адукаваных станаў, каторыя ў мове сваей, упадабаньнях, паняцьцях, выразах выхаваліся і вырасьлі на мінулай месцовай пісьменнасьці. Хоць бы прыносная літэратура менавала сябе „расійскай“, хоць бы імкнулася падрабіцца пад „беларускую“, ці зусім бы няправільна маскавалася „Белай Русьсю“, яе жыцьцём і формай, яна застанецца для месцовага жыцьця заўсёды чужой маскай і па меншай меры Велікарускай, магчыма Маскоўскай, як некалі яе называлі і па часьці называюць дагэтуль. Яна не адыграе ролі нават мінулай пісьменнасьці беларускай нават у вузкім яе значэньню, і хутчэй зойдзе пакінуўшы на месцы шмат менш ўплыву, чым тая. Гэта будзе прынесеная кніга, аркуш, папера, блянк—не жыцьцётворчасьць. Селянству асабліва яна будзе чужой, як з першага разу незразумелай, яна не падніме яго да далейшай, лепшай разумнай дзеяльнасьці“, дзеля таго, што „натуралізацыя, вядомая ў палітычным сэнсе, тут немагчыма“.

Па думцы П. Безсонава трэба падыйсьці з другога канца: „Трэба, каб расійская літэратура ўзьнікла тут на месцовых асновах, месцовымі пабудкамі і інтэрасамі, сіламі месцовых ураджэнцаў і дзеячоў, з жыцьця месцовага,—а гэткае толькі жыцьцё народнае: каб першае слова расійскай літэратуры пачалося тут з апошняга слова беларускага, выляцеўшага з вуснаў; каб гэта апошняе слова, гранічучы з самым першым літэратурным, належала месцовай мове ў народнай песьнятворчасьці... Тагды зьявіцца месцовы паэт, літэратар, вучоны, мастак для Краю і ўсей Расіі: як Гогаль-маларус, як Міцкевіч, Залескі і Сыракомля—літвінмаларус-беларус польскі“.

Гэткі быў ідэал П. Безсонава ў напрамку беларускай нацыанальнай культуры. Яму здавалася, што калі ён паўторыць дзесяць разоў ў рад слова „месцовы“, праскланяе яго па ўсіх падзяжох і „прыблізіць“ першае слова расійскае з апошнім беларускім—дык атрымаецца нешта новае і натуральнае. Яму здавалася, што ад мэханічнага змешываньня можна атрымаць хімічны сінтэз. І ўся роля Беларусі зводзіцца, па яго праграме, да абагачэньня коштам беларускасьці расійскай літэратуры, г. зн. да паўтарэньня спробы XVI-XVIII ст. і падараваньня Маскве свайго новага „беларускага Гогаля“.

III.

Безсонаўская „Прадмова“ ў стасунку да беларускай справы важна перш за усё тым, што ў ей высьветляюцца амаль усе пытаньня беларускага жыцьця, — ў кождым разе найбольш пякучыя, — і даецца на гэтыя пытаньня магчыма акрэсьляны і шчыры адказ. Безсонов нічога ня замаўчывае і ні ў чым не прытвараецца. На усё ён адказвае, як кажуць „у прастаце душэўнай“.

Па другое, яна важна тым, што у ей мы знайходзім пагляд на беларускую справу асьвечанага, інтэлігэнтнага маскоўца 60 гадоў. Мы падкрэсьляем, ласьне, маскоўца, г. зн. чалавека прыехаўшага на Беларусь, а не расійскага інтэлігента выехаўшага з Беларусі, родам адтуль. Безсонаў родам не беларус і гэта шмат што тлумачыць у яго поглядах на беларускую справу і шмат у чым яго апраўдывае. Паходжэньне Безсонава апраўдывае яго у пытаньнях беларускай літэратурнай мовы, а ў пытаньнях палітычнага характару выгадна адрожнівае яго ад тых вучоных, публіцыстаў і проста дзеячоў, якія былі родам з Беларусі і для каторых беларуская справа павінна была-б быць роднай справай.

Усе беларусы-расійцы таго часу, як прыкл. Міх. Каяловіч, Турцэвіч і інш. (пазьней, Сьнітко, Раманаў, Саланевіч) уяўлялі сабой большай часткай ласьне „западно-русских людей“, аб якіх гіранічна гаварыў Безсонаў. „Беларусафільства“, гэтых дзеячоў аб, якім яны заяўлялі, выклікалася ня столькі іх пераконаньнямі у беларускім пытаньню, сколькі іх антыпольскім настроем. Яны разглядалі сваё „беларусафільства“ як рэакцыю полёнізму і глядзелі на Беларусь вачамі актыўных русыфікатараў. Дзеля гэтага німа чаго дзівіцца Безсонаву у яго прароцтвах аб беларускай мове, калі такі паважны „беларускі“ вучоны, як Баброўскі, прапаведваў, што „расійскія школы на Беларусі больш патрэбны чым у самой Расіі“. *)

---

[1]) У сваіх разважаньнях аб беларускай мове, яе значэньні і будучыне, Безсонаў не дае нам нічога новага. Ён паўтарыў у 1871 г. у сваей Прадмове і прытасаваў да Беларусі тую тэорыю, якую у 60 гадох шэраг вучоных праектаваў у стасунку да Украіны. Вось што пісаў аб украінскай мове і украінскай літэратуры вядомы славіст В. Ламанскі:

„Прызнаемся, думка аб магчымасьці асобнае малорускае літэратуры (а не месцовай славеснасьці) уяўляецца нам надзвычайнай нісянецицай. Гэтая літэратура магчыма ў варунках самых немагчымых Так, напрыклад, трэба пераканаць усіх думаючых малоросіян у яе патрэбнасьці, трэба забыцца ужываньня расійскае мовы, перастаць чытаць расійскія кнігі, трэба выхаваць цэлыя пакаленьня малоросіян у няведаньню расійскае мовы і літэратуры. Бяз гэтых варункаў украінская літэратура немагчыма. Але калі немагчыма самаістая літэратура малоруская, дык магчыма і карысна літэратурнае апрацаваньне нарэчча малоросійскага побач з агульна расійскай мовай, асобная малоросійская славеснасьць, побач з расійскай літэратурай, з расійскай навукай і асьвечаннасьцю“. Пры гэтым рэдакцыя, дзе артыкул быў надрукаваны, дабавіла: „для домашняго обихода“ („День“, 1861 г. № 21. Аб тым жа і у падобных словах пісаў Хомяков у „Русской Бесѣдѣ“). Рэдакцыя „Дня“ у перадавіцы № 20 за 1682 г. пісала: „мы ня думаем, каб развіцьцё малорускай народнай літэратуры калі-небудзь раздвоіла р у с к у ю літэратурную мову, — мову асьвечаннага грамадзянства“. У стасунку да Беларусі тая-ж рэдакцыя пісала: „трэба каб селянін разумеў гасудараў указ і внушэньня расійскай улады зусім выразіста, бяз непаразуменьняў, трэба, каб адчуў сябе зусім рускім, а для таго ён павінен адчуць сябе перш за ўсё беларусам: разам выляпіць з яго вялікарускага мужыка немагчыма, ды і німа патрэбы. Мы лічым, дзеля гэтага, што было-б надзвычайна карысным выкладаць першапачатковыя назпаньня і сэнс урадовых загадаў беларускаму ссляніну на беларускай мове, навучаць чытаць і пісаць яго па-беларуску, а пасьля безварункова па-расійску і царкоўна-славянску (1863, № 25). Дзякуючы падобным думкам у беларускіх гуртках Пецярбурга і ў самым краю думалі аб выданьню беларускай газэты, аб выданьню падручнікаў для школ на беларускай мове і г. д. Скончылася усё гэта толькі тым, што у 1863 г. у Вільні Управленіем Виленскаго Учебнаго Округа была надрукавана кніга „Разсказы на уростонародном нарѣчіи“ і некалькі стацей на беларускай мове у „Книгѣ для чтенія в народных училищах Виленскаго Учебнаго Округа“.

Ці далёка адыйшла акружаючая нас сучаснасьць ад цьверджань П. Безсонава?

Можна думаць, што не. Пытаньня, закранутыя ім у Прадмове, да сяго часу належаць да адмены тых, што выклікаюць найбольш гарачыя супярэчкі і служаць прычынай найбольш варожых адносін да беларускага адраджэньня. Але усё-ж такі пэўныя крокі наперад можна заўважыць. Застановімся над пытаньнем аб мове.

Пяцьдзесят гадоў таму назад П. Безсонов заклінаў усіх і ўся, што „пісьменнасьць беларуская памерла і не мае прад сабой ніякай будучыны." А ў 1920 годзе проф. лінгвіст Бодуэн-дэ-Куртэнэ пісаў, што „за беларускай літэратурнай мовай ён вызнае ўсе правы на істнаваньне і развіцьцё, як за ўсякай іншай літэратурнай мовай". Праўда, паважаны лінгвіст дадае пры гэтым, што ён асабіста мала верыць, каб беларуская літэратурная мова ўтрымалася побач з мовай расійскай; але гэта ўжо дзедзіна яго асабістай веры і яго асабістых гаданьняў. Даволі і таго, што ён „жадае беларускім патрыотам уселякага посьпеху на ніве адраджэньня мовы". Ад чужака нам большага ня трэба. Бо, па нашаму разуменьню, вызнаньне „права" мовы на жыцьцё, — калі толькі яно вызнаецца шчыра і не пярэчыць адпаведнай палітыцы — творыць рашачую палову эўсяго пытаньня. Пастараемся разтлумачыць нашую думку.

Калі П. Безсонов цьвердзіць, што „беларускай літэратуры ня можа быць", дык за гэтымі словамі мы чуем зусім ясны імпэратыў: „беларускай мовы быць не павінна". Пераконаньне ў безварунковай праўдзівасьці сваіх цьверджань у такіх выпадках звычайна выклікае актывізм, пераходзячый у варожасьць і барацьбу супроць іншых пераконаньняў. Прыклады таму бывалі: каталіцтва да часу протэстантызму, як і паганства да часу хрысьціянства — былі нагэтулькі пераконаны ў правільнасьці свайго веравучэньня, што спалялі на грудох усіх іначымысьлячых. Калі-ж ў душу іх жрэцоў закралася зьнявера, калі яны ўбачылі, што адступнікаў іх веры ня бье пярун, што вераадступнікі могуць жыць спакойна і без пакланеньня закону — фанатычная думка страціла сваю гастрыню — і гэта была першая азнака перамогі новай веры. Тое-ж бывае з псэўдонавучнымі цьверджаньнямі. Сумніў ёсьць вынік развагі, ёсьць вынік безстароннага досьледу. Чым пытаньне сур'ёзней, глыбей і неакрэсьляней, тым больш асьцярожна і крытычна ставіцца да яго навучная мысьль, баючыся трапіць у абсурд.

Пытаньне мовы, як было зазначана вышэй, асабліва тых магчымасьцяў, якія зьвязаны з яе развіцьцём, належыць да найбольш неакрэсьляных пытаньняў навукі. І таму ўселякае безгранічнае цьверджаньне, ўселякае „так", ці „не" — сустрэчаецца з боку вучоных вельмі рэдка. Асьцярожнасьць у цьверджаньнях тут можна сьмела прызнаць за азнаку сур'ёзнасьці.

Таму за словамі Бодуэн-дэ-Куртэнэ мы ня чуем імпэратыва: „быць не павінна". Вызнаючы „права" беларускай мовы на будучыну, хоць і сумневаючыся ў ей, ён пакідае беларускай мове магчымасьць паказаць у жыцьці, ці здольна яна зьдзейсьніць ускладаныя на яе надзеі і дайсьці да вымаганай вышыні, — ці не. Справа, гэт. чын. апіраецца толькі аб саму мову: ў поўнай свабодзе, без уселякага уціску развівацца і ў сваім развіцьці зьдзейсьніць надзеі, якія на яе ускладаюцца яе патрыотамі.

Адсюль пытаньне аб мове безпасярэдна зьвязваецца з пытаньнем аб школе. У Прадмове П. Безсонава аб школе німа ні воднага слова. Для аўтара німа пытаньня аб тым, якая школа павінна быць на Беларусі: беларуская ці расійская. Школа па яго думцы магчыма толькі расійская, бо выхоўваць мову, прад якой закрыта будучына і якая наперад вызнана нежыцьцёвай — рэч па

меншай меры нелёгічная. Школа паводле Бодуэн-дэ-Куртэнэ можа быць беларускай. Як бачым, рожніца паміж аднэй і другой пастаноўкай вельмі значная. Яшчэ большай яна будзе ў выніках.

У першым здарэньні прад беларускай нацыянальнай стыхіяй наагул зачыняюцца дзьверы: свабодна развіваючыся ў варунках вёскі і безпісьменнасьці, яна прымушана спыніць свае развіцьцё сохнуць і паміраць, як толькі выйдзе з сяла, як толькі захоча прыняць культурныя формы. Бо толькі школа даводзіць вясковую, народную культуру да дасканаласьці, да тае ступені, адкуль ідзе вольны шлях да вышэйшага літэратурнага выяўленьня яе. Калі ёсьць нацыянальная школа, тагды прад „народным словам“ ёсьць будучына; калі яе німа—німа і будучыны, і нацыянальная стыхія засуджана на павольную сьмерць. Да слоў Бурачка— „трымайцеся мовы нашай беларускай, каб ня ўмерці“, трэба сёньня дадаць: „трымайцеся школы вашай нацыональнай, каб мець будучыну“.

Безсонаў глыбока мыліцца, калі кажа, што пры адсутнасьці беларускай літэратуры,—народная стыхія і яе праява—вусменная народная творчасьць, будуць істнаваць і развівацца далей. Такі парадак магчымы быў бы ў нашыя часы, толькі пры тым варунку, калі былі-б пазачыняны ўсе без вынятку школы і мы наагул вярнуліся ў варункі XII ст. Бо нават для таго, каб на Беларусі ўзьнікла расійская літэратура ў безсонаўскім разуменьню (беларускі Гоголь)—трэба, каб была школа. Школа зразумела расійская. А калі так, дык праз 50, а то і менш гадоў, пры абавязковасьці агульнага навучаньня і пры сучаснай тэхніцы народнай асьветы, на беларускай мове калі-б і гутарылі, дык толькі старыя бабы ды вучоныя этнографы. Мы і цяпер бачым, як далёка пайшла русыфікацыя нашай вёскі і як упала ў ёй пад уплывам русыфікацыі народная песьнятворчасьць. Заўважыў і жаліўся на гэта Раманаў, жаліўся раней і сам Безсонов Пры гэтых варунках зрабіць так, каб „за апошнім словам беларускім у хаце, выляцела першае слова расійскае ў школе“—рэч безнадзейная. Як немагчыма натуралізацыя расійскай літэратуры на Беларусі, так сама немагчыма ўзьнікненьне на беларускай ніве расійскай літэратуры. Пры чым, па нашай думцы, хутчэй магчыма першае, чым другое. Дзьве культуры на грунце двох нацыанальных стыхій ня могуць паўзьбежна істнаваць, калі адна мае магчымасьць развіцьця, а другая не. Вынік будзе — як і быў да сяго часу — той, што тая культура, якая ў форме школы мае засабы для развіцьця, забівае ў літэральным сэнсе тую, якая падобнага засабу не мае. У гэтым, ласьне, ляжыць сумная абмылка П. Безсонава, які так любіў Беларусь, беларускую нацыанальную стыхію, які жадаў ей як найлепшага розквіту і ў той самы час адмаўляў ей у адпаведным забаспечаньні.

„Дазваленьне“, даванае беларускай мове навейшымі праграмамі, „дапушчэньне“ яе ў школу ёсьць у пэўным разуменьні ня толькі ўступка духу часу, але поўная капітуляцыя акадэмічнай думкі перад жывым жыцьцём. Бо што фактычна знача падобнае „дапушчэньне“, як не ігольнае вушко, праз якое лёгка працягаецца ўвесь вярблюд т. зв. „ўсерусызма“? Калі „дапусьціць“ беларускую мову ў народную школу, дык чаму не „дапусьціць“ яе ў сярэднюю і вышэйшую школу? Калі навучыць дзіця па беларуску „А“, то чаму ня вучыць „Б“? Нестача падручнікаў і вучыцялёў таму прычынай? Знача гэта пытаньне часу, а ня прынцыпу.

І мы адважаемся думаць, што калі праграмы, падобныя праграме Бодуэн-дэ-Куртэнэ прапануюцца не дзеля адводу вачэй і сумыснай маны, то яны абавязкова павінны прывесьці да лёгічнага канца: да прызнаньня ўсіх бяз выніку лёзунгаў беларускага адраджэньня, ўключна да права Беларусі на незалежнае дзяржаўнае істнаваньне.

Ясна, што на падобны шлях „дапушчэньняў“ П. Безсонов стаць ня мог

бо гэта неўнікнёна прывяло-б да катастрофы ўсяго яго сьветапагляду. На гэты шлях можа стаць сучасны вучоны, да таго яшчэ ў „акадэмічнай плашчыне“, г. зн. далёка ад практыкі жыцьця. Практыка жыцьця, як ведама, рэдка калі кіруецца акадэмічнымі паглядамі. Так, напрыклад, калі у свой час Расійская Акадэмія Навук, пасьля доўгіх спрэчак, вырашыла, ўрэшці, што украінская мова такі „ёсьць“, — то-ж на Украіне ў практыцы нічагусенькі не зьмянілася. Яшчэ горш можа здарыцца з мовай беларускай, якая шмат маладзейшая ад украінскай у сэнсе літэратурнага апрацаваньня і мае менш магчымасьцёў абараняць сябе ў плашчыне акадэмічных спрэчак. Дзеля таго, што падобныя спрэчкі звычайна мала што рашаюць — іх трэба кінуць. Барацьбу за мову і яе будучыну трэба перанесьці ў жыцьцё і вырашыць у жыцьці. Трэба даводзіць аргумэнтамі не ад розуму, але аргумэнтамі ад сэрца, зьвертаючыся з імі не да вучоных, а да народу. Так сама як за зямлю — трэба падняць народ на барацьбу за родную мову.

Сваім паглядам на беларускую справу ў дзедзіне культурнай Безсонов вельмі прыпамінае свайго антыпода Рыпінскага. Гэты этнограф так сама любіў Беларусь, але „як частку Польшчы“; так сама „перахоўваў каля сэрца яе песьні“, клікаў усіх адносіцца з пашанай да беларускага мужыка (кмётка) і г. д. Але заразам, так сама як Безсонов лічыў, што грамаце беларус павінен вучыцца па-польску, бо беларуская мова—мова простая, для літэратуры ня годная, што Беларусь павінна вярнуцца ў нетры Польшчы і беларускі народ павінен зьліцца з народам польскім, частку якога ён становіць. Як слушна зазначае Пыпін: — „ён з жарам гавора аб патрэбе дасьледаваньня народнасьці, чакае тут адкрыцьця нацыянальнай сьвятыні і заразам, фактычна, жадае ей шчэзнуць“. Ні Безсонов, ні Рыпінскі не заўважалі унутраннай супярэчнасьці сваіх думак.

Скажам цяпер некалькі слоў аб палітычнай старане пагляда́ў Безсонава.

Па агульнаму характару разважаньняў аб палітычна-грамадзкіх пытаньнях П. Безсонава можна залічыць у лік так. зв. „лібэральных славянафілаў“ найбольш раньнага тыпу (Хомяков, бр. Кірееўскіе і інш.).

У сваіх філёзофскіх шуканьнях славянафільства пераходзіла часта ў дзедзіну чыстага містыцызму, карэньнямі сваймі сягаючы Візантыі і гістарычных асноў праваслаўя. У гэтым кірунку яно было разплывістым і туманным. Але ў практычнай дапасоўцы яно было даволі рэальным. Так, напрыклад, у палітыцы яно зазначылася ярка апазіцыйнымі настроямі супроць пецярбурскага цэнтралізму, супроць нацыянальнай нівілліроўкі, супроць сухога бюрократызму і чыноўніцтва, супроць усяго таго, што уяўляла народ і нацыянальнасьць, як нерухавую сілу, варожую навізьне, варожую сучаснай асьвечанай уладзе. Таму першыя славянафілы былі разам і першымі народнікамі, першымі этнографамі, першымі зьбірачамі народнага багацьця—народных твораў. Да ліку гэткіх людзей належаў П. Безсонов.

Думкі яго, вылажаныя намі ў папярэднім раздзеле сьведчаць, што ён быў цьвёрда сьвядом сваіх славянафільска-народніцкіх прынцыпаў, хоць ніколі не ўжываў іх пад уласнай назовай. Мінулае палітычнае Беларусі уяўляецца яму ў самых сьветлых барвах і ён творыць яму запраўдны апотэоз: беларуская песьня— жывая крыніца для будучай палітычнай працы; народная мова—аснова ўселякай нормальнай ўлады; „месцовы“ характар і кірунак дзяржаўнага жыцьця—выхад з агульнай хваравітасьці і забаспечаньне здаровага істнаваньня дзяржавы. Пецярбург і усё пецярбурскае аўтар ачавіста ня любіць і яго высьмеівае. Вочы яго і любоў яго скіравана на народ, на зямлю, на правінцыю, якой ён гатоў даць як мага больш, каб яна разьвівалася незалежна ад цэнтру, завязшага ў абмылках і грахох.

Іншымі словамі, ў стасунку да Беларусі, ён праводзіць програму краёвага аўтанамізму. Разам з тым П. Безсонов старэнна падкрэсьляў, што ён далёк ад палітычнага сэпаратызму, ад прызываў Беларусі аддзяліцца ад Расіі. Ен жадаў толькі ўважлівых адносін да таго скарбу, які ўяўляе сабой месцовы патрыотызм, як вынік пашаны да ўсяго свайго, уласнага, самаістага. Ен хацеў бачыць Беларусь не палітычным трупам, але жывой краінай; краем, які жыве для уласных інтэрасаў у складзе расійскай дзяржавы. Ен пратэставаў толькі супроць трупехлага палітычнага формалізму, які душыў праявы месцовай энергіі, недаваў выхаду месцовай ініцыатыве. Ен імкнуўся прабудзіць цікавасьць да Беларусі, зьвярнуць патрэбную ўвагу на гэты палітычна забіты, жыцьцёва—зьневажаны край, хацеў „падняць“ Беларусь да таго пачэснага мейсца, якое прысуджано было яй мінулай гісторыяй.

* * *

Як ведама, думкам і імкненьням Безсонава ня суджана было зысьціцца. Яны былі сказаны не да часу. Сямідзесятыя гады зазначыліся ўжо прытным паваротам палітыкі расійскага ураду ў бок рэакцыі. „Освободительная эпоха“ мінала і на сцэну пачалі выходзіць рыцары чорнага стану. Лібэральная славянафільства, насіўшае ў сабе семя унутраннай супярэчнасьці ў форме апологіі консэрватызму, пачало выраджацца; больш актыўныя элементы яго, зьмяшаўшыся з „западничеством“ пайшлі ў рэвалюцыйнае народніцтва; больш пасыўныя, буржуазныя—пайшлі па лініі найменшага адпору і праз Каткова дакаціліся да Победаносцава.

Пытаньня, паднятыя Безсонавым, праз гэты доўгі пэрыод палітычнага зьмерку, былі грунтоўна зацёрты. Расійская цэнзура забараняла кранаць іх нават у самых аддалёных „эзопаўскіх“ формах. Небасьпечны былі нават намёкі на якую-б то ні было асобнасьць Паўночна-Заходнага Краю.

Падняць на нова пытаньне аб Беларусі, аб яе правох і будучыне—лёс судзіў толькі ў конституцыйныя часы рэвалюцыі 1905 году.

Др. А. Цьвікевіч.

D-ras A. Cvikevičius

Prof. Bezsonovo pažiūra į gudų klausimą.

A. Bako Spaustuvė Kaunas, Ožeškienės g. 5/14

BN
BIBLIOTEKA
NARODOWA